

Н.А. Бейсенбекова

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: nurapai@mail.ru)*

Әлихан Бөкейхан еңбектеріндегі тарихи тұлғалар

Тарихты тұлғалар жасайды. Тәуелсіз елдің азаттығы үшін күрескен Алаштың көсемі Әлихан Бөкейхан қазақ даласына әлемдік тарихи тұлғалардың өмірін зерттеуі қазақ халқына үлгі ретінде жазылған. Озық ойлы еуропалық зиялылардың атқарған қызметі, артында қалдырған мұраларын талдап, XX ғ. басында ұлттық-демократиялық қозғалыста қазақ мүддесін қалай іске асыруды көрсеткен. Ұлттың арманы – тәуелсіз мемлекетті қалпына келтіру үшін бейбіт күресте қазақ халқының мүддесіне сәйкес пікір білдірген тұлғалар туралы жаза отырып, Ә. Бөкейхан қазақ халқын Еуропада болып жатқан саяси, мәдени өзгерістермен таныстыруды мақсат еткен. Автормен Ә. Бөкейханның еуропалық тарихи тұлғалар арқылы қазақ даласына либералдық-демократиялық идеяларды тарату жолындағы іс-әрекеті талданған.

Кілт сөздер: Әлихан Бөкейхан, тарихи тұлға, ұлттық мүдде, Әлихан Бөкейхан еңбектері, Алаш, ұлт-азаттық қозғалыс, қызықты деректер.

XX ғасырдың басындағы ұлт-азаттық қозғалыстың көсемі, Алаштың Әлихан аталған Әлихан Бөкейханның артында қалған мол мұрасында тек қазақ халқына қатысты ғана емес, әлемдік тарихқа, жеке тұлғаларға қатысты қызықты деректер мен құнды мәліметтер молынан кездеседі. Әсіресе адамзат тарихында мемлекеттің саяси, экономикалық және мәдени дамуына өздерінің үлестерін қосып, тарихта есімдерін қалдырған көрнекті тұлғалардың аттарын оқи отырып, Әлихан Бөкейханның кең ойлы, терең білімді, көп ізденіп, көп оқыған тұлға екенін байқауға болады. Ол бүкіл әлемдік тарихтағы қоғамдық үдерістерді жете бақылап отырған. Олардың қазақ даласына тигізіп отырған ықпалы жайлы өз пікірін жазып қалдырған.

Әлихан Бөкейхан тарихи тұлғаларға арналған арнайы кітаптар жазса да, мақалаларында, зерттеу еңбектерінде Ресейден, Еуропа мен Орта Азия елдерінен шыққан, тіпті сонау ежелгі Греция мен Рим мемлекеттерінде өмір сүрген адамдар жайлы арнайы тоқталады. Олардың ұлы өнегесі мен істеген істерінің оң және теріс қырлары арқылы адамзат баласының даму тарихындағы оқиғаларды көрсетеді. Тұлғалардың өмірі мен қызметтері жайлы мәліметтерді қазақ халқының тағдырымен байланыстыра отырып, қазақтарды тарихи көштің артында қалып қоймауға қарай бағыттайды. Айталық, 1915 жылғы «Қазақ» газетінің № 109 санына жариялаған мақаласын Әлихан Бөкейхан Николай Лукич Скалозубовке арнайды. Мұнда автор: «20-шы февральда шыққан «Речь» газетасының 49-шы нөмірінде Қорғанда Николай Скалозубов опат болғанын оқыдым. Скалозубов Мәскеудегі бұл күнде сельхоззяйственный институт болған Петровский-Разумовский академияны бітірген агроном. Орыста аты шулы, ғылымы асқан, талай кітап жазған агрономның бірі еді. 1914-ші жылы Тобылға келіп, Сібір мұжықтарының шаруасын мәдени жолға түсірген Скалозубов болатын. Машинамен сары май алып, оны Лондонға апарып сататын сібір мұжықтарының игілік ісі Скалозубовтың бастауымен, үйретуімен көгеріп, көркейген іс. Мұндай Сібір шаруасын жақсы білетін һәм жұрт шаруасын ілгері басуға өнегелі, өнерлі іс қылған адам жоқ. Сібір мұжықтарына бірлесіп іс қылуды үйретті...» [1; 280], — деп жазды. Н.Л. Скалозубовтың іс-әрекетінен қазақ даласында жер шаруашылығымен айналысудың, бірлесіп жерді өңдеудің қазақ үшін өте маңызды екенін көрсетеді. Жер өңдеуді сібірлік шаруалардан үйреніп, қазақ ұлтының жер мәселесіндегі алдағы уақыттығы атқаратын істеріне жол сілтейді. Сонымен қатар Әлихан Бөкейхан патша үкіметінің қазақ даласындағы отаршылдық саясатынан зардап шегіп және зиян көріп отырған қазақ шаруаларының тұрмыс-тіршілігін айтады. Сол саясатты Скалозубовтың сөздері арқылы дәлелдейді: «Үшінші думада қазақ жері үшін қазақтың өз депутатындай қызмет атқарды. Бюджет мәжілісі болғанда қазақты қорғап, сойлемей қалмайтын. Комиссияда қазақ шаруасы, қазақ халі туралы істеген ісін кітап қылып шығарды. Қазақ жайынан сөйлеген сөздері Дума комиссиясының 1909-шы жылғы отчетында бар. Қазақ 15-тен жер алғанмен аз уақытта егінші бола ма? Мал шаруасы егін шарасына қанша уақытта аянап айналмақшы. Қазақ жерінде мұжықта мал бағуға құл. Жердің түбіне қараған сібір мұжығы да малды көп ұстайды. Жұрт шаруасын саясат ісіне келгенде, жәбір қылып отырсындар дейтін» [1; 281]. Сонымен қатар Скалозубовтың мына пікірін келтіреді: «...қазақ жайын орыс обшествосы білмейді; қазақ ісі, қазақ шаруасы біздің жұртқа басшы саясат жолындағы кісілерімізге қараңғы. Думада жетекшіл көп депутат бәрі қара көңіл жәбіршіл, біле тұра қазаққа жәбір істі қуаттайды деп айтуға ауыз бармайды, білмеген

соң басқаның адастыруымен қазаққа залалды іске қол қойып отыр. Сондықтан қазақ тұрмысы, қазақ салты, шаруасы тұрасынан орыс тілінде кітап шығарып, газета, журналдарға жазып орыс жұртының саясаттағы адалдарының көзін ашу зор мақсұт іс дейтін» [1; 281]. Осыған сәйкес Әлихан Бөкейхан Ресейден шығатын мерзімді басылымдарға орыстың озық ойлы саясаткерлеріне түсінікті болу үшін, қазақ жұртының жайын білдіретін мақалаларын жазды. Өйткені Үшінші Мемлекеттік думадағы Скалозубов сияқты озық ойлы орыстың зиялы депутаттары қазақты қолдап, сөз сөйлеген. Мысалы, Скалозубов «Қазақ жері үшін байлап апармаса жерлерге барып, көрмейтін есіктерді көрген» [1; 281].

Скалозубовтың тұлғалық қасиеттерін жоғары бағалап, көрсете білген. Соның бірі айыпталған бір топ қазақ азаматтары жайлы, 1910-шы жылы Әлихан Бөкейханның інісі болғандықтан, Смахан, Ж. Ақбаевтың туысы, Ахмет Байтұрсынұлының өлеңін халық арасында насихаттаған Бодаубек, Ахмет, Райымбек баласы Сүлеймен жер аударылады. Осы қазақ азаматтарының мерзімінен бұрын босатып, үйлеріне қайтаруларына да Скалозубовтың көмектескендігі жайлы былай дейді: «... Столыпинге неше қайтара барып, байды сөзге түсіріп, осы алты жігіттің қайтуына көп қызмет өткізген Г. Совет члені Л.Н. Толстой досы, Михаил Александрович пен Н.Л. Скалозубов болатын. Осындай қызмет қаруы жұртқа, жұрт азаматына тиген есіл ер Н.Л.-ды біздің «Қазақ» жоқтамасқа бола ма?» [1; 282]. «Бірігіп іс қылған есіл ер Николай Лукич кезегін мезгілсіз келіп кеткенің де! Сен кеткен соң қазақ ісінің көбі жетімсірер» Қош, Николай Лукич, дегеннен басқа қолымыздан келер жоқ!» [1; 281]. Әлихан Бөкейхан Скалозубов тәрізді тамаша адамның өмірден өткеніне осындай өкініш білдіреді.

Әлихан Бөкейханның 1915 жылы «Қазақ» газетіне арнайы жазған мақаласының бірі ғалым И. Мечниковтің туғанына 70 жыл толуына байланысты. Бұл мақаласында Әлихан Бөкейхан Бірінші дүниежүзілік соғыстың салдарынан атақты ғалымның мерейтойының аталмай жатқанын айтады. Оның пікірінше, И. Мечников «XX ғасырдың жұрттан озған ағасы» [1; 282]. «35 жылдан бері Франциядағы Париж шаһарында тұр. Сонда Пастор институты деген бір үлкен ғылым жұртының атқарушысы. Бұл институт жер үстінде болған бір ғылым дүкені. Онда ғылым жолына жүйрік, талапкер болса, сен кімсің деп талғамай, қабылдай береді» [1; 283]. Әлихан Бөкейхан И. Мечников тәрізді ғалымның іс-әрекетін және Пастор атты институттың бар екенін қазақ даласына жеткізеді. Француз ғалымы Пастордың ашқан жаңалықтары құтырған ит қапқан адамға пайдаланатын дәріні тапқандығын айта келіп, И. Мечников жұкпалы ауруларды әрі қарай зерттейді және ол қазақ даласындағы осы аурулардың түрлерін емдеу, олардың қалай жұғатындығын зерттей келе, өзінің жасаған қорытындыларын береді. И. Мечниковтың ғылым жолындағы еңбегінің нәтижесін 1911 жылы Швед академиясы жоғары бағалап, оған Нобель сыйлығы — 100 мың сом бәйге бергендігін айтады.

Әлихан Бөкейхан осы мақаласында адамдардың ұзақ жасайтын себептерін анықтап, сүт, айран, қымыз тәрізді тағамдарды адам баласы неғұрлым көбірек пайдаланса, олар ұзақ өмір сүреді деген ғылыми пікір айтқандығын жазады. XXI ғасырдың басында да жиі айтылып жүрген экологиялық таза өнімдер, яғни, адам ағзасына қажетті қазақ даласындағы дәстүрлі ұлттық тағамдардың қаншалықты пайдасы бар екендігін Әлихан Бөкейхан сол кезде-ақ көре біліп, «Қазақ» газеті арқылы халық арасында насихаттаған.

XX ғасырдың басында Ресей империясында орыс жұмысшылары мен шаруаларының өз құқықтарын қорғаған, әлеуметтік саладағы қозғалыстары жүріп жатты. Қазақ даласында да азаттық тәуелсіздік үшін ұлттық-саяси күрестің өскенінің белгісі ретінде «Қазақ» газеті жарыққа шықты. Оның беттерінде қазақ зиялыларының ұлт болашағы жөнінде мақалалары жарық көре бастады. Азаттық қозғалысты біріктіретін, бастайтын басшының, саяси партияның қажеттігін түсінген Әлихан Бөкейхан басқа мемлекеттердегі көшбасшылар мен жекелеген тұлғалардың өмірі арқылы қазақ даласында үгіт-насихат жұмысының жаңа бір бағытын ұстанған. Соның бірі «Қыр баласы» деген бүркеншік атпен 1913 жылғы «Қазақ» газетіне жариялаған «Бebelь» деген мақаласынан көруге болады.

«А. Бebelь 27 жасынан бері Рейхстагқа (бұл Германия жұртының думасы) жұмысшы партиясы әрқашан сайлайтын депутаты еді. Жер үстінде Бebelьден шешен адам баласы жоқ десе, кінәлі емес еді... Қайда жүрсе, кемде жүрген бишара жұмысшылар жағына шығып, бұларды біріктіріп, басын қосып, партияға айналдырып, 1867-ші жылы қызметші депутаты жалғыз Бebelь еді. 1912-ші жылы сайлауда Германия Рейхстагында социал-демократ (бұл қызметші партиясының аты) 110 болды. Рейхстагының бар депутаты 397-і. Германияда бұл социал-демократтардан өзге мықты партия жоқ. Осы 110 депутатты сайлағанда тас салған қызметші үш миллионнан аса, мұндай қол ұстасып тізе қосып жүрген адамы бар жер үстінде партия жоқ. Германия социал-демократ партиясының ақшасына басылатын «Вперед» (Алға) деген газет әрбір күнде бір миллион нөмір болып басылып шығады. Осы адам өзіне өзі риза болып мақтанарлық істің бәрінің басшысы, ұйытқысы әзелден артық туған сабаз Бebelь... Тусан, Бebelьдей болып ту, жасасан, ғұмырды Бebelьдей жаса!» [1; 285, 286]. Бұл мақалада

Бибель сияқты қазақ даласында ұлты үшін қызмет жасайтын азаматтар болса екен деген Әлихан Бөкейханның арманы байқалады. Сол арманының орындалғандығының бір белгісі — Әлихан Бөкейхан төңірегіндегі Алаш зиялыларының ұлт-азаттық қозғалысқа араласуы және «Алаш» партиясын құруы.

Әлихан Бөкейхан қазақтың тұңғыш ағартушы, ғалымы, аққан жұлдыздай жарқ еткен тамаша тұлғаның бірі Шоқан Уәлихановтың өмір жолында кездескен П.С. Семенов туралы да мақала жазған. Ол туралы мақаласында былай дейді: «... П.П. Семенов Петербордағы зор жағрафия жамғатының председателінің жолдасы, сенатор, Г.Совет члені, құрметті академик. Еуропада неше ғылым мекемесінің члені еді.

Г.Н. Потанин менен одақтас орыс тіліне Карл Риттердің «Азия» деген кітабын тәржіме қылған еді. Бұл кітапқа екеуінің қосқаны Риттер кітабынан аз емес. Осы қосымшада жазылған біздің қазақ жері. Алтай, Тарбағатай, Жетісу, Іле, Алатау, Ыстықкөл, Хан Тәңірі. Еуропа адамында осы айтылған жерлерді ең алғаш барып, жазған П.П. Семенов еді. 1859 жылы, жаңылмасам, қолымда кітабым жоқ болып тұр, Түркістанға барып қайтып келе жатып, Омбыда жас офицер Г.Н. Потанинмен біздің қазақтың орысша оқығанының жалғызы Шоқанға жолыққан. Шоқан мен Потанинді ғылым жолына бастаған осы Семенов еді. Семеновтың ақылымен Шоқан, Потанин Петерборда болып, университетке келіп тындайтын студент болған. 1888-ші жылы Семенов Түркістанға тағы барып, жазған мақаласы «Түркістан һәм Закаспий край» [1; 279, 280]. Осы мақала арқылы Әлихан Бөкейхан Ұлы даланы зерттеген атақты ғалымды қазақ оқырмандарын тағы да газет арқылы таныстыра келіп, П.Семенов тәрізді ғалымдар да қазақ арасынан шыкса деген үмітін көрсетеді.

Әлихан Бөкейханды Кеңес үкіметі ұлтшыл деп жазалады. Алайда біз талдап отырған мақалалар оның жабылған жала екенін дәлелдейді. Өз кезегінде орыстың алдыңғы қатарлы демократтары Әлихан Бөкейханмен дос болған және оның халқының бостандығы, тәуелсіздігі туралы көзқарастарын қолдап, өз пікірлерін айтқан. Солардың бірі Г.Н. Потанин Қызылжар оясындағы Сібірдің атты казагының баласы. Әкесі казак-орыстың жүз басысы Баян ауыл аты Тұз қала дейтін қаласында 21 сентябрьде 1835 жылы Г.Н. Потанин туған...

Г.Н. Потанин Омбыда кадетский корпусе Уәлихан ұлы Шоқанмен бірге оқыған. Шоқанмен дос болған. Қырық жыл қоймай қуып жүріп, 1904 жылы Шоқанның екі кітабын бастырды.

Корпусты бітірген соң 1855 жылы казак-орыстың бастығы болып Жетісу барған, Алматыны Г.Н. салдырған.

1863 жылы Қытай мен Россияның шегін шектеген комиссияның ағзасы болып жүріп, қазақша жазу үйреніп, қазақтың, Алтайдағы түрік жұртының әдебиетімен салыстырып адам баласының тарихы жолында көп мағыналы іс шығарған. «Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе» деген кітабында күнбатыстың әдебиетіне қор болған, үлгі болған күншығыстың ауыз айтып жүрген ертегі, жыр, мақал, өлеңі деп келеді.

1863 жылы осындай данышпанды, «сен Сібірді бөліп автономия қылам деп жүрсің» деп неше жолдастарымен үкімет ұстап абақтыға салып байлады. Омбыда абақтыда бір жыл отырды. Г.Н. қарап жатуды білмейді. Омбыдағы кеңселердің ескі қағаздарын қарастырып, қазақтың Абылай хан заманындағы тарихы туралы көп әңгіме тапты.

Семенов-Тяньшанский екеуі неміс Карл Риттердің «Азия» деген кітабын орыс тіліне басып, «Азияға» қазақ тарихы туралы Г.Н. көп қосымша жазған. Бұл қосымшаның бірі мынау: Абылай ханның Қошқарбай деген батыры «Қошқарбайдың жұрағаты осы күні Чарлақ оязы Ақмола губерниясы Қараөзек деген жерде, Ертістен 10–15 шақырым. Қошқарбай-қыпшақ Омбы қаласы тұрған жерден жоңғарды Обь өзенін өткізе қуып тастаған. Бұл туралы Барнаул оясында Сібір мұжығының айтып жүрген әңгімелері бар. Мұжықта Қошқарбай жоңғарды Обь өзенін асыра куды, дейді.

Саяси жолындағы бізге жылы көрінетін бір негізді пікірі мынау: «Елдің тұрмысын, тілін, мінезін білмеген кісі көш басын алып жүре алмады. Олай болса, көп ұлттан құралған Россияны бір орыстың белмін дегенінде мағына жоқ. Россия өзге тілі, тұрмысы, қаны басқа жұртқа автономия беруі керек», — дейтін Г.Н.

«Қазақты автономия қылсақ, Қараөткел Алаштың ортасы, сонда университет салып қазақтың ұлын, қызын оқытсақ, «Қозы-Көрпеш — Баянды» шығарған, Шоқан, Абай, Ахмет, Міржақыпты тапқан қазақтың кім екенін Еуропа сонда білер еді-ау», — дейтін Г.Н. «Қозы Көрпеш – Баянда» Баян махаббат жолына өзін құрбан қылған. Мұны шығарған жұрт махаббаты сынай, бағалай біледі. Мұндай жұрттың қатыны келешекте кіммен болса да қатар «отыруға ұялмайды», — дейтін Г.Н.» [1; 277, 278].

Әлихан Бөкейхан сондай-ақ «қазақты туғанындай жылы көріп, оған қорған болған» Потаниннің іс-әрекеттерін «әулиенің ісіндей» деп бағалайды.

Ә.Бөкейхан өз арманын Г.Потаниннің ой-пікірі арқылы шебер берген. Қазақтың өзінің астанасы бар тәуелсіз ел атанып, ал ондағы жастарының білім алатындығы «Алаш» партиясының бағдарламасына негіз болды. Н.Г. Потанин айтқан «Қараөткел Алаштың ортасы» ол бүгінгі тәуелсіз Қазақстанның қаласы Астана, «сонда университет салсақ» деген ойының бүгінгі дәлелі ол халықаралық Назарбаев Университеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті және басқаларында қазақтың ұл-қыздары бірнеше тілді білім алуда. Қазақтың кім екенін Еуропа ғана емес, бүкіл әлемге танытқан азамат туды. Ол тәуелсіз Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев. Тәуелсіздіктің 25 жыл ішінде біздің Елбасы әлемдік қауымдастыққа қазақтың кім екенін және оның мемлекеті қандай екенін танытып үлгерді. Біріккен Ұлттар Ұйымына Қазақстан мүше болып қабылданғаннан бері, әлемнің азулы мемлекеттерімен иық түйістіріп отыратын және қазақ елімен санасатын мемлекетке айналды.

Осы уақыттан бері Қазақстан тек қана халықаралық қауымдастықтың мүшесі ретінде қабылданып қоймай, сонымен бірге онда өзінің лайықты орнын таба білді. Қазақстан БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының биік мінберінен халықаралық өзекті мәселелерге қатысты ұсыныстар білдіруге мүмкіндік алды. Бұның бәрі кешегі Алаш зиялылары армандап өткен тәуелсіздіктің арқасы деп білеміз.

Ал Н.Г. Потанин мен Әлихан Бөкейхан армандаған «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» тәрізді халық ауыз әдебиетінің мұралары «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасы арқасында жүздеген том болып жарық көрді. Әр жылдары халықаралық ЮНЕСКО ұйымы шеңберінде қазақ халқының атақты ақындары мен өнер қайраткерлерінің, ғалымдарының мерейтойлары өтті — Абайдың 150 жылдығы, Мұхтар Әуезовтың 100 жылдығы, Мұхамед Дулатидің 500 жылдығы, Қаныш Сәтбаевтың 100 жылдығы, Махамбет Өтемісұлының 200 жылдығы, Әлкей Марғұланның 100 жылдығы т.б. 2016 жылы ЮНЕСКО көлемінде тойланатын шаралар тізіміне тарихи тұлғалар жайлы мақалалар жазған Әлихан Бөкейханның 150 жылдық мерейтойы да кірді.

Әлихан Бөкейханның қазақтың аяулы ұлдарының біріне арналған мақаласы «Кәкітай» деп аталады. Бұл мақала да «Қазақ» газетінің 2015 жылғы № 105 санына жарияланған. Онда «Кәкітайдың әкесі — Ысқақ ақын Абайдың інісі. Кәкітайды жасынан сүйіп, Абай қасына ертіп баулаған, Абай қасында жүріп, школ көрмей, Кәкітай орысша жаза да, оқи да білген, Абай білетін еуропа жазушыларымен Кәкітай да таныс, оқыған еді. Ыждағаттылық арқасында сөзге ұста болды. Топта орысша сөйлеуге қысылмайтын. Сөз білетін еді.

Мен депутат сайланып шыққан жылы Семей қаласының орыстары бізді клубта қонақ қылғанда, орыс шешендеріне Кәкітай жауап та қайырған еді. «Біз Михаэлис пікіріндеміз. Солардың шәкірті Әлиханды сыйлағанымыздың себебі – осы» деп. Абайдың тәржіме халық жазған да — Кәкітай. Осы екі істен-ақ Кәкітайдың білімі оқушыларға танылып қалар.

1905 жылғы апрель аяғында Кәкітай Абайдың қолжазба кітабын алып, Омбыға маған келді. Абай, Пушкин, Лермонтов сөздерін бірге оқып, мез-мейрам болдық. Анық таныстық.

1909-шы жылы Шәкәрім, Кәкітай маған хат жазып, ақыл сұрады. «Не айтасың, ата-қоныс, кір жуып, кіндік кескен Қарауыл өзені мұжыққа кетіп барады, 15-тен жер ал дейді, аламыз ба?», деп. «Бұл жолсыз қоқан-лоққы тәмам қазақ баласына. Жерің кетсін. Құнанбай шаруасы қағазбен 15-ті алған менен егінге айналмас. Тәмам қазақ Құнанбай баласына еріп қалған, артыңнан еріп 15-ке құл болса, мал баққан шаруаға зиян болар», дедім. Құнанбай саясат жолына мұндай ерлік қылған қазақ басшысынан көргенім жоқ», дей отыра [1; 271–273], осындай тұлғаның қайтыс болғандығын газет арқылы халыққа жеткізеді және оның кім екендігін басқалар да біліп жүрсе деген ниетпен жазғандығы байқалады.

Әлихан Бөкейхан еңбектерінің тағы бір ерекшелігі, тарихи тұлғалардың еңбектері арқылы қазақ өміріндегі кешеуілдеп жатқан ұлттық проблемаларды көтереді. Мысалы, ол М.Дулатовтың еңбегіне байланысты жазған ой-пікірі: «Бізде мұнан бұрын роман жазылған емес. Мир Яқұб романы «Бақытсыз Жамал» кішкентай ғана кітап. Мен мұны «Қазақ»-қа сын жазбақ болып қолға алған едім. Екі жұма отырдым. Бұл менің бұрын қылмаған ісім еді. Сонан ба, жоқ, сын өнері менде жоқтықтан ба, оны оқушылар білер.

Мәдени жұртта көркем кітап жазып отыратын Ахмед, Мир Яқұб газетаның уақ ісіне есіл ғұмырын байлап отыр. Білмегенді қылам дегенге жұрт керегі қойып жатыр ма: Шаһкәрім, Ахмед, Мир Яқұб (бұлар Аполоннан бата алған жоқ) жеріме түсті демесе, мен сыншы парызын өткеруге құл болдым» [2; 46].

Осы мақаласында Әлихан Бөкейхан қазақ даласында әдеби романдар жазудан артта қалғандығын, көркем шығармаларға сын-пікір жазатын мамандардың жоқтығына өкініш білдіреді. Оның ойынша, М.Дулатұлы мен А.Байтұрсынұлы роман да, сын-пікір де жаза алатын оқымыстылар. Әттең, «Қазақ» газетіне мақала жазатын қазақ зиялыларының аздығынан, олар тек газетке мақала

жазумен шектеліп тұрғандығына налиды. Әлихан Бөкейхан осы мақаласы арқылы алғашқы көркем әдеби шығармаларға сын жазатын ғалым ретінде көрінді.

Өз көзінің тірісінде тарихи тұлғаға айналған Әлихан Бөкейхан әр халық өзінің ұлттық ерекшелігін, озық салт-дәстүрін заман талабына сәйкестендіріп, әлемдік дамудың прогресіне қосылғаны дұрыс деп тұжырымдады. Ол үшін әлемдік тарихи тұлғалардың өмір жолдары мен қызметтерінің озық үлгілерін, ашқан ғылыми жаңалықтарын оқып-білу арқылы ғана әлемдік қауымдастықтан өз орнын алатынын болжады. Біздің пікірімізше, Әлихан Бөкейханның тарихи тұлғаларға арналған мақалаларының негізгі мақсаты да осында болды. Тәуелсіз Қазақстанның тарих сахнасында өзінің орнын сақтап қалу үшін, Алаш зиялыларының мұрасын жан-жақты зерттеу, зерделеу және олардан тарихи сабақ алу — бүгінгі ұрпақтың парызы.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Бөкейханов Ә. Шығармалар.* — Алматы: Қазақстан, 1994. — 384 б.
- 2 *Алаш арыстары. Ой-толғау. Ә.Бөкейханның 150 жылдығына арналған.* — Қарағанды: TENGRI Ltd, 2016. — 52 б.

Н.А. Бейсенбекова

Исторические личности в трудах Алихана Букейхана

Историю творят личности. Важной составляющей духовного наследия лидера Алаш, боровшегося за независимость своей родины, Алихана Букейхана являются его труды, посвященные жизни и деятельности представителей мировой интеллектуальной элиты. А.Букейхан одной из своих задач считал необходимость познакомить казахское общество с политической и культурной жизнью европейских стран. По его мнению, казахской национально-демократической интеллигенции начала XX в. необходимо было использовать в своей борьбе за независимость казахского народа жизненный и духовный опыт европейской интеллигенции. В статье дан анализ трудов А.Букейхана, в которых он, посредством изучения жизни и деятельности исторических личностей Европы, определяет пути и методы распространения в Казахской степи либерально-демократических идей.

Ключевые слова: Алихан Букейхан, историческая личность, национальные интересы, труды Алихана Букейхана, Алаш, национально-освободительное движение, интересные факты.

N.A. Beisenbekova

Historical figures in the works Alikhan Bukeikhan

The history is made by historical figures. An important part of the spiritual heritage of Alash leader Alikhan Bukeikhan who fought for the independence of his country is his works which devoted to the life and activities of the world's intellectual elite representatives. A. Bukeikhan considered as one of his tasks is to introduce Kazakh society with the political and cultural life of European countries. According to him, it was necessary for the Kazakh national-democratic intellectuals of the early twentieth century to use living and spiritual experience of the European intelligentsia in their struggle for the independence of Kazakh people. The article analyzes the works A.Bukeikhan, in which he, through the study of the life and work of historical figures of Europe, defines the ways and methods of liberal-democratic ideas dissemination in the Kazakh steppe.

Keywords: Alikhan Bukeikhan, historical identity, national interests, Alikhan Bukeikhan's works, Alash, the national liberation movement, interesting facts.

References

- 1 Bukeikhanov A. *Composition*, Almaty: Kazakhstan, 1994, 384 p.
- 2 *Supports Alash. Views. Consecrated 150 years A. Bukeikhan*, Karaganda: TENGRI Ltd, 2016, 52 p.